

Varga Zs. András

Megfontolások négy tételben a nemzet és alkotmány(a) összefüggéséről*

PRAELUDIUM: Ellentétek és ellentmondások

A nemzet és alkotmányának összefüggései azért fogalmazhatók meg nehezen, mert egyfelől a normatív szövegek (Alkotmány, Alaptörvény, jogszabályok) fogalomhasználata bizonytalan, néhol ellentmondásos. Összefüggő, de kevésbé zárt. Másfelől minden leírás olyan fogalmi ellentéteket kénytelen figyelembe venni, amelyek a létező társadalmi valósággal és az ahhoz vezető történeti háttérrel nincsenek összhangban.

Négy tételre (hipotézisre) bontott írásunkat azért nevezzük *megfontolásnak*, mert csak részben épül részleteiben is tudományosan igazolt állításokra, részben azonban csak többé-kevésbé valószínűnek látszó következtetéseket fogalmaz meg. Ilyenként az írás címe leginkább olyan „*izgatott keresést jelöl, amely az igazság megismerését célozza*”¹.

Megfontolásainkat az ellentmondásos fogalomhasználat néhány elemének bemutatásával kezdjük. Ezek ugyanis a luhmanni alapú,² Magyarországon Pokol Béla által kifejtett *univerzális értékduálok (bináris kódok)*, amelyek képesek lehatárolni, ezért leírni egy-egy körjük szerveződött társadalmi alrendszeret.³ Ilyen értékduálok – összetartozó, de ellentétes fogalmak – a teljesség igénye nélkül az állampolgár/idegen, nemzet/nép, politikai nem-

* Az írás a Nemzetpolitikai Kutatóintézet 2012. május 18-i Nemzetfelfogások. Konzeratív nemzeteszme? c. konferenciáján elhangzott előadásán alapul.

1 Clairvaux-i Szent Bernát: *A megfontolásról. De consideratione*. Ford. Szegedi János, Kairosz, Budapest, 2005, 71.

2 Pokol Béla: *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest, 1991, 29.

3 Pokol: i. m., 32.

zet/kulturális nemzet, kisebbség/többség, nemzet/nemzetiség, magyarországi magyar/határon túli magyar.

A közjogi szempontból meghatározó ellentétes fogalompár az *állampolgár/idegen*, bármennyire is sértőnek tűnik a fogalompár második fele, az *idegen*. Az állampolgárság ugyanis, mint állandó (tartós) közjogi kötelék egy természetes személy és egy konkrét állam között,⁴ kizárólagosan választja el az állampolgárokat – akikkel szemben hűségükért cserében az államnak fokozott kötelességei vannak – a nem-állampolgároktól, akiknek összefoglaló elnevezése az idegen (csak példaként: erre utal az *idegenrendészet* mint közigazgatási ágazat fogalma⁵). Az elhatárolást napjainkra több körülmény is viszonylagossá teszi. Így mindenekelőtt az alapvető jogok egyetemessége, és ennek részeként a diszkrimináció tilalma, amit Magyarország vonatkozásában a korábbi Alkotmány és a hatályos Alaptörvény is tartalmaz,⁶ és aminek folytán Magyarország az alapvető emberi jogokat nemcsak a saját állampolgárai, hanem minden ember számára biztosítja. Európán belül – és Magyarország, valamint legtöbb szomszédja tekintetében ez különösen fontos – további viszonylagosságot hozott az európai polgárság intézménye,⁷ amelynek következtében az EU tagállamok viselnek bizonyos felelősséget egymás állampolgárai iránt. Mindez azonban nem von le semmit annak jelentőségéből, hogy a szuverén hatalom (illetve az EU tekintetében a tagállami szuverenitásokból származó hatalom⁸) és a természetes személyek egymás közötti viszonyában különbség tehető a között, hogy kiket tekint a hatalom „sajátjainak” (e tekintetben az uniós polgárság az EU kialakuló birodalmi vonásainak egyike)⁹. Magyarország tekintetében a fogalompár jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy normatív merevsége folytán önmagában képtelen különbséget tenni az idegenek között: a nem magyar állampolgár magyar identitású természetes személyek

4 Schanda Balázs: Az államalkotó tényezők. In Trócsányi László – Schanda Balázs: *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. hvgorac, Budapest, 2012, 91–110. 103.

5 Wetzsel Tamás: *A bevándorlás kérdése Magyarországon*. Publikon, Budapest, 2011. 29–31.

6 Balogh Zsolt: A diszkrimináció tilalma. In Schanda Balázs – Balogh Zsolt: *Alkotmányjog – alapjogok*. PPKE JÁK, Budapest, 2011, 119–140. 123.

7 Várnay Ernő – Papp Mónika: *Az Európai Unió joga*. KJK, Budapest, 2002, 49–50.

8 Nagy Károly: Reform versus válságkezelés. *Európai Tükör* 2009. 1. sz., 92–110.; Schanda: i. m., 92–93.

9 Colomer, Josep M.: On Building the American and the European Empires. *LSEQ Papers*, 6/2009, 13–14, 16.

közjogi értelemben idegenek. Ezen próbált már az Alkotmány is finomítani¹⁰ a határon túli magyarok klauzulájával.

Szintén normatív jelentőségű – Magyarországon biztosan – a *nemzet/nép* dichotómia, valamint a kisebbség/többség, nemzet/nemzetiség, magyarországi magyar/határon túli magyar dichotómiák legalább egyik oldala. Ha a korábbi Alkotmány, illetve az Alaptörvény¹¹ közjogi alanyainak rendszerében a szuverenitással kapcsolatba hozható (hatalmi forrás) alany elnevezését nézzük, akkor legalább öt fogalommal találkozunk. Ezek: a *nép* (amely a 2. §, illetve a B) cikk definíciója szerint a hatalom birtokosa), a *nemzet* (amelynek egységét a 29. §, illetve a 9. cikk szerint a köztársasági elnök kifejezi), a *magyarok* (akiknek Magyarország határain belül is lenniük kell, ha már a 6. §, illetve a D) cikk szerint a határain kívül is élnek), végül pedig a *nemzeti és etnikai többség* (amely a 68. § értelmében a *nemzeti és etnikai kisebbségekkel*, a Nemzeti hitvallás és a XXIX. cikk fogalomhasználata szerint a *nemzetiségekkel* együtt részese a nép hatalmának és államalkotó tényező). Ebben a fogalmi zürzavarban nehéz, sőt nem kizárt, hogy lehetetlen világos, logikailag is zárt rendet találni.¹² Az egyszerűség érdekében ebben a tanulmányban az alkotmányozás alanyának, a szuverenitás birtokosának a *nemzetet* tekintjük (elfogadva ezzel a Zlinszky János által kimutatott prioritást a nép és a nemzet fogalmak közjogban való előfordulását illetően)¹³. A nemzet tehát értelmezésünk szerint a szuverenitás hordozója (és eszerint az értelmezés szerint fogalmilag azonos az Alkotmány 2. §-a, illetve az Alaptörvény B) cikke által definiált néppel).¹⁴ Könnyen belátható, hogy a nemzet ezen értelmezés szerint kétféle minőségben jelenik meg fogalmi rendszerünkben. Egyfelől – az alkotmányozást követő pillanattól – a hatalom forrása és absztrakt hordozója, vagyis – éppen az Alkotmány rendelkezése folytán – a szuverenitás legális alapja. Másrészt azonban – az alkotmá-

10 Schanda: i. m., 97–98.

11 Pontos hivatkozások: az Alkotmány esetén „§”, az Alaptörvény esetén „cikk”.

12 Segítségként, ha valaki mégis megpróbálná, ajánljuk Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története* (Osiris, Budapest, 2007.) vagy Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény* (Rejtjel, Budapest, 2004.) c. köteteket.

13 Zlinszky János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Szent István Társulat, Budapest, 2005, 15.

14 A nép és nemzet fogalma persze nem a magyar jogrend sajátossága, sőt, nem is jogi sajátosság. Boldog XXIII. János pápa is megkülönbözteti írásaiban a népet és a nemzetet, előbbit az etnikai azonossággal, utóbbit az államisággal összefüggésben, l. *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Szent István Társulat, Budapest, 2007, 387. pont.

nyozás pillanatában – a szuverenitás ténybeli hordozója, hiszen ezért képes alkotmányozni.

A nemzet az Alkotmányban, illetve az Alaptörvényben megjelenik azonban úgy is, mint az a közösség, amelynek egységét a köztársasági elnök kifejezi, ez pedig a normatív fogalom mögé egy közvetlenül nem normatív, de annál jelentősebb dichotómiához vezet, mégpedig a *politikai nemzet/kulturális nemzet* értékdualhoz. Ez már olyan ellentmondás, amit meggyőződésünk szerint az Alaptörvény rendszerében lehetetlen feloldani. Amikor ugyanis az előzőekben nemzet és a nép fogalmát azonosnak tekintettük, ezt csak a politikai nemzet (vagyis az állampolgárok közössége)¹⁵ értelemben tehetjük, így a magyar(országi) politikai nemzetnek részesei a magyar állampolgárok, függetlenül etnikai, nyelvi vagy más konkuráló identitásuktól (így a nemzetiségek, korábbi nevükön kisebbségek is). Csakhogy a politikai nemzet nem alkalmazható, amikor azt keressük, hogy kiknek – mint nemzetnek – az egységét is fejezi ki a köztársasági elnök? Nemcsak azért, mert politikai megnyilvánulásaiban a mindenkori köztársasági elnök általában a kulturális nemzetre, és nem a politikaira utal, hanem azért sem, mert a határon kívül élő magyarok alkotmányos jogalanyiséga következtében nem is tehetnének mást. Azt viszont mégsem mondhatjuk, hogy a köztársasági elnök által kifejezett nemzetegységnek nem részesei a magyar állampolgárságú nemzetiségek. Technikai megoldásként persze mondhatjuk azt, hogy a köztársasági elnök a politikai és a kulturális nemzet egységét egyaránt kifejezi, ez azonban legfeljebb a jogászt nyugtatja meg, valódi választ nem ad a kérdésre. Ezek után nézzük meg, mit tudunk mégis mondani.

I. TÉTEL: A nemzet fogalmáról

Hipotézis: a nemzet olyan közösség, amelynek összetartozásában az intézményesültség, nem pedig a nyelv vagy az etnikai azonosság a legfontosabb.

A közfelfogás a nemzetet a modern kor termékeként létrejött olyan közösségnek tekinti, amely azonos nyelvet beszél, nagyrészt azonos etnikai eredetű tagokból áll, és amely tudatában van összetartozásának.¹⁶ Nagyjá-

15 Lásd Kántor Zoltán: Előszó. In Kántor (szerk.): i. m., 7–17.

16 Balázs Zoltán: A politikai köteletség hat igazolási stratégiája. In Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat, Budapest, 2007, 26–39. 29.; Pap András László: Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat. In Szar-

ból ezt tartalmazza Szűcs Jenő (Carlton Hayes-re alapozó) meglátása is,¹⁷ amely azonban arra is utal, hogy az azonos nyelvet beszélő és közös hagyománnyal rendelkező közösség nagyon régi, régebbi, mint a 18. sz. végén útjára induló modern nemzetfogalom. A magunk részéről ezt a „régiséget”, vagyis a nemzeteknek a nemzetállamok korát megelőző létét és jelentőségét lényegesnek véljük, mégpedig Tönnies híres distinkciójára alapozva: a közösség (*Gemeinschaft*) – és szerintünk a nemzet is ilyen – olyan személyegyüttes, amelynek egyéni tagjai a saját érdekeikkel szemben is hajlandóak a közösség felé fordulni (a közös érdekeket szem előtt tartani), szemben a társasági jellegű modern civil társadalommal (*Gesellschaft*), amelyben a közös érdekek soha nem érvényesülnek az egyéni érdekekkel szemben.¹⁸ A nemzet közösségi felfogása szempontjából tehát az identitás elem fontosabb, mint az érdekek. Kétségtelen, hogy – amint erre Horkay-Hörcher kifejezetten utal¹⁹ – a közösségi identitás-felfogásnak van egy jelentős transzcendens eleme.

Transzcendens elemen itt nem valamiféle metafizikai összetevőt értünk, hanem az identitás olyan elemét, amelynek kialakulása, vállalása kizárólag racionális érveléssel (még inkább az egyén racionális döntéshozatali mechanizmusaira alapítva) nem támasztható alá. Ilyen metafizikai összetevő jogi definíciók vagy szabályok mögött is megjelenik, ami talán az emberek („természetes személyek”) egyenlő méltóságának szabályában mutatható ki legvilágosabban.²⁰ „*All human beings are born free and equal in dignity and rights*” – „*Minden ember szabadnak születik egyenlő méltósággal és jogokkal*” fogalmazza meg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának I. cikke. A szabály három összetevőre (dimenzióra) bontható. Az alany („ember”) az individuális dimenzió, az alanyok összessége („minden”) hordozza a közös-

ka et al. (szerk.): i. m., 40–52. 42–43.; Egedy Gergely: Gondolatok a nemzetéről... In Szarka et al. (szerk.): i. m., 70–79. 71.

17 Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest, 1984, 195. A hivatkozás „*a cultural group of people who speak a common language /or closely related dialects/ and who possess a community of historical traditions /religious, territorial, political, military, economic, artistic and intellectual/*”, forrása: Hayes, Carlton J. H.: *Essays on Nationalism*. Macmillan, New York, 1926, 5–6.

18 Tönnies, Ferdinand: *Community and Civil Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001. 2, 16. és 21.

19 Horkay-Hörcher Ferenc: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás: politika- és jogfilozófiai tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 2008. „közösségi meghatározottság”: 218, 244–245., annak transzcendens eleme: 213, 227. és 244.

20 Részletesen lásd Varga Zs. András: Personal Dignity and Community. *Iustum Aequum Salutare*, vol. VI, 2010/4. 167–173.

ségi dimenziót. Mindennek az egyenlőséghez és az egyenlőség születéshez kötése viszont sem nem individuális, sem nem közösségi, ráadásul a tapasztalati tényekkel sem igazolható. Vagy elfogadjuk a transzcendens, azaz természetjogi megalapozást, vagy lemondunk a magyarázatról.

Az egyén jogaival és méltóságával kapcsolatos példa részletes leírása azért is hasznos a nemzetfogalom magyarázata szempontjából, mert a két racionálisan magyarázható dimenzió, az egyéni és az individuális egyéni akaratoktól (vagy legalább a hallgatóságos beleegyezéstől) függő formális társadalom (Gesellschaft) két dimenziója alkotja a politikai sikot, amelyen értelmezhető a jog, és esetünkben a politikai nemzet, amelynek – mint láttuk – összekötő közege a (köz)jog. A kulturális összetartozás-tudat, amely a saját érdek meghaladását is lehetővé teszi, emeli ki transzcendens elemként a közösséget (Gemeinschaft) a politikai síkból, és ez teszi nemzetté a politikai közösséget.

A mindennapok számára szükséges annak tisztázása, hogy mi köti össze a közösségeként felfogott nemzet tagjait. Nyilván része lehet a kötőerőnek a tényleges hatalom, de annak elfogadása, hogy az érintett egyén-összesség együtt gyakorolja a hatalmat, vagyis a „többiek” elfogadása hatalomgyakorló alanyként feltételezi azt, hogy a „mi” alanynak van értelme – hogy „mi” egyenként tagjai vagyunk valaminek.²¹ A megélt összetartozásból származó közmegegyezéshez a racionális elfogadottságon (a pozitív jogi, száraz tudományos igazoláson és ténylegesen kényszerrel biztosított társadalmi cselekvésben megnyilvánuló elfogadottságon) túl más is kell, mégpedig érzelmi vagy még inkább lelki azonosulás: az a hit, hogy a dolgok jól mennek, és ennek alapja a *mi* rendünk.²² Enélkül nem tudjuk megmagyarázni sem azt, hogy miért vannak kötelességeink idegenekkel szemben (például a segítségnyújtás baleset esetén), sem azt, hogy egyáltalán miért van a jognak kötőereje. Ha egy közösség belső értékei nem általánosan elfogadottak, és ebből adódóan a jogrend sem rendelkezik a szükséges minimális elfogadottsággal (aminek az önkéntes jogkövetésben kell megnyilvánulnia), a jogrendet kizárólag az erőszak (mint a hatalom potenciális érvényesítési lehetősége) tarthatja össze. Ha viszont az erőszak a kötőerő, akkor

21 Ez világosan látszik az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának bevezető mondatából: „*We the people...*”, „*Mi, a nép...*” A „*mi*” jelentőségét és a „*tagság*” megkerülhetetlenségét szemléletesen és világosan mutatja be Scruton, lásd Scruton, Roger: *A nemzetek szükségességéről*. Helikon, Budapest, 2005, 21–23.

22 Ezt ma már az individualista társadalomtudományi iskola sem tagadja. A bizalomról, a társadalmi tőkéről, vagyis azokról az értékekről, normákról, amelyek lehetővé teszik egy csoport, végső soron pedig a társadalom tagjainak együttműködését; lásd Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás*. Európa, Budapest, 2000, 33.

nem sokat tudunk mondani annak értelméről. Ennek a közösségi elkötelezettségnek halvány visszfényét látjuk az EU közösségi hűség²³ elvében is.

Reméljük, hogy az előző gondolatok alapján nem tűnik úgy, hogy az egyéni és közösségi dimenziók által meghatározott politikai sík elválasztható a közösségi identitást adó transzcendens dimenziótól. Ez ugyanis csak a leírás szempontjából alkalmazott technika, valójában a három dimenzió együtt²⁴ határozza meg a közösségként felfogott nemzetet. Úgy véljük továbbá, hogy kellőképpen alátámasztottuk, hogy a közösségként felfogott nemzetnek miért meghatározó, nélkülözhetetlen kelléke az intézményesültség. Ez a transzcendens dimenzió által hordozott, állandóságot biztosító összetevő, amely az elvileg véletlenszerű személyösszességtől megkülönbözteti a létező nemzete(ke)t.

Az pedig, hogy miért nem a nyelv vagy az etnikai származás biztosítja az intézményesülést, empirikus érvekkel egyszerűen alátámasztható.²⁵ Elegendő Németországra, Ausztriára és Svájcra gondolni. Németországban és Ausztriában teljesen, Svájcban részben azonos a nemzeti nyelv, a német, mégis intézményesülten elkülönült nemzetként léteznek. Fordítva: a közösségként felfogott svájci nemzet közös nyelvi azonossággal sem rendelkezik. Az etnikai származás mint intézményesítő tényező mára végképp használhatatlan, a történelem során bekövetkezett népesség-keveredés miatt Európában sem érvényes már, az Amerikai Egyesült Államokban pedig jórészt soha nem is volt az. A további kérdés az, hogy milyen intézményesítő tényezőket tudunk mégis azonosítani.

II. TÉTEL: A jog szerepe a nemzetté válásban

Hipotézis: a jog nélkülözhetetlen a nemzet létehez.

A nemzet mint közösség intézményülésében a már írtak szerint több tényező együtt-hatásának lehet szerepe. Az egyik általánosítható megfontolást – látszólag speciális jelentéstartalmat – kínálja a „mi” fogalmának Jo-

23 Kende Tamás – Szücs Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Osiris, Budapest, 2002, 162, 429, 484, 515, 510–520, 545. és 583–603.

24 Boldog II. János Pál pápa szerint „A nemzetek jogai »nem mások, mint emberi jogok, sajátosan a közösség élet szintjére alkalmazva«” lásd *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Id. kiad., 157. pont.

25 Lásd ennek magyar vonatkozásairól: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből*. Minerva, Kolozsvár, 1944., reprint: Optimum, Budapest, 1989.

seph Ratzinger, amikor kiemeli többek között a jog jelentőségét az ószövet-ségi zsidóság mint nép fennmaradásában a legfontosabb három elem, a kultusz, a jog és az ethosz (szokások) egyikeként.²⁶ Érdekes persze egy másik elem, nevezetesen a kultusz is. Az állam laicitása, a bármiféle kultusztól való elválasztása a kortárs leírásokra jellemző, ezért úgy tűnhet, hogy létezik nemzet közös vallási élmény nélkül is. A tapasztalat azonban mást mutat, három különböző szerző három eltérő nézőpontból jut arra a következtetésre, hogy a transzcendencia valamiféle kultusz formájában történő megnyilvánulása nélkül nincs nemzeti lét. Az első: „Eisenhower elnök, a homo Americanus religiosus archetípusa nem többet és nem kevesebbet kért a nemzettől, mint a »hitben való hitet«. 1954-ben így szólította meg az országot: »Kormányzásunk teljességgel értelmetlen, ha alapja nem a mélységesen gyökerező vallásos hit – és engem nem érdekel, hogy miben.«”²⁷ A második: „... Amerika maga lett vallássá. Az amerikai zászló és az amerikai nemzethez tartozás mármár szinte vallásos áhítatot követel és ad az amerikaiak tömegének...”²⁸ A harmadik: „Amerika polgári vallása vallásos választ ad arra, amiről az amerikaiak azt hiszik, közös bennük. ... az amerikai hitvallás protestantizmus Isten nélkül”.²⁹

Bármennyire is érdekes a kultusz szerepe a nemzetté válásban, a tételünkben megfogalmazott hipotézis szempontjából a jog szerepe fontosabb. Ráadásul saját nemzeti történetünk, különösen Erdélyé azt mutatja, és ezáltal az eddig írtak igazolásához is hozzájárul, hogy a hagyományos – a reformkor előtti – nemzetfelfogásunk, illetve nemzeti intézményesülésünk alapja valóban nem a nyelv és nem az etnicitás. Az Approbata Constitutio a három erdélyi nemzet (uniója) tekintetében kifejezetten azt mutatja, hogy két nemzet, a nemes vagy királyi vármegyei „magyar” és a „székely” nemzet között nincs sem nyelvi, sem jelentős etnikai különbség, van viszont jogi/tradícióbeli.³⁰ A királyi vármegyékhez képest ugyanis az eltérés elsősorban a saját közjog, másodsorban az azon alapuló részben eltérő magánjog (a saját közigazgatás, saját örökösödési rendszer).

26 Ratzinger, Joseph: *A liturgia szelleme*. Szent István Társulat, Budapest, 2002, 16.

27 Johnson, Paul: *A kereszténység története*. Európa, Budapest, 2005, 657.

28 Matolesy György: *Amerikai birodalom. A jövő forgatókönyvei*. Válasz, Budapest, 2004, 84.

29 Huntington, Samuel P.: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Európa, Budapest, 2005, 169. és 172.

30 *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum*, Pars III, Titulus I, Articulus I.

Mindez a Kápolnai Unió (1437) idejére intézményesedett, de a folyamat sokkal régebbi. Egészen röviden néhány példa rá: a nemesség kérdést illetően Balogh Judit azt hozza fel,³¹ hogy „*A nemesség vagy nobilitas fogalma a székely társadalomban a középkor folyamán, sőt egészen 1562-ig nem értelmezhető ugyanúgy, mint Magyarország többi részén. A nemes kifejezést többnyire nemes székely nemzet értelemben használták ugyanis. A székely nemzet tagja tehát annak okán birtokolta nemességét, hogy maga is része volt a székely nációnak. Sőt, minthogy forrásos bizonyítékunk is van rá, azt is tudjuk, hogy a 15. század végéig a székely mivolt bizonyítása önmagában is elégséges volt arra, hogy bárki a Székelyföldön kívül is teljes jogú nemesként éljen.*

A kollektív nemesség tehát, noha nem volt személyre szóló, mégis személy szerint megilletett mindenkit, aki része volt a székely társadalomnak, tekintet nélkül arra, hogy az illető az első vagy a második rendbe tartozott-e. A közfelfogás is általánosságban nemeseknek tartotta a székelyeket a középkor folyamán, azaz nemesi jogokkal élőknek. A székelység széles körű, nemesi kiváltságai a Székelyföldre költözés előtti időkre nyúlnak vissza, amikor a határokra telepítve éltek és határvármegyékbe szerveződtek... 1562-ig ugyanis, legalábbis a leírt törvények értelmében, a ius regium nem hatolhatott be a Székelyföldre.”

Hasonlóképpen mutatja be a folyamatot Nathalie Kálnoky³² is: eltérő a közigazgatás, melynek alapja a szék, mások a vezetők (székely ispán, királybírók), eltérő a bíraskodás, teljesen sajátos a közbirtokosság intézménye, a főbenjáró bűnök büntetésének fővesztésre korlátozása jószágvesztés nélkül (a büntetés tehát a családot nem sújtja) stb.

Mindezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy ne lenne jelentősége a származásnak, de ez már évszázadok óta bizonytalan, a többféle teória mára sem tisztázódott.³³ Az viszont nem vitás, hogy a „magyar nemzet” és a „székely nemzet” azonos nyelvet beszélt, viszont eltérő jogrendszerrel bírt. Azt pedig, hogy más „nemzetekétől” eltérő jognak az intézményesülés-

31 Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében.* EME, Kolozsvár, 2005, 19–20.

32 Kálnoky, Nathalie: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai.* Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2007. Lásd még Werbőczy István: *Hármaskönyv...* Franklin-társulat, Budapest, 1897., reprint: Szikra, Pécs, 1989, 380–385.; Marczali Henrik, illetve Schönherr Gyula írásait In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története.* Athenaeum, Budapest, 1896. II. kötet: 169–170., illetve III. kötet: 602., és Makkai László írását In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története.* I–III. kötet. MTA, Budapest, 1988. I. kötet: 291–292, 347.

33 Lásd például Kristó Gyula: *A székelyek eredete* (Balassi, Budapest, 2005.) vagy Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig* (Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2006.) c. köteteket.

ben szerepe volt, mutatja a királlyal szembeni kötelezettséget megszegővel szemben alkalmazott büntetés, a dulás: a közösség a közös privilégiumok alapjául szolgáló kötelezettséget maga torolta meg, ezzel is védve a közösséget (okkal, a későbbi privilégiumvesztések hivatalos indoka jellemzően a lázadás volt)³⁴. Létezett tehát egyfajta, az egyént és közösséget összekötő római jogi „*Salus rei publicae suprema lex esto*”-hoz³⁵ vagy a kánonjogi „*Salus animarum suprema lex esto*”-hoz³⁶ hasonló alapszabály.

III. TÉTEL: A nemzet szerepe a jog létrejöttében

Hipotézis: a jog nem értelmezhető a politikai nemzetfogalom nélkül.

Hipotézisünket igyekeztünk a lehető legpontosabban megfogalmazni. A jog ugyanis a mindennapokban képes betölteni feladatát mindenféle nemzetfogalom nélkül. Ingatlanokat adhatnak el tulajdonosaik, bűncselekmények miatt szabhatnak ki ítéleteket a bíróságok, gépjárművek vezetői fizethetnek meg úthasználati díjakat és más adókat anélkül, hogy a nemzet kérdéséről gondolkodniuk kellene. Amiről viszont most beszélünk, az a jog elméleti megközelítése, amely viszont nem elégedhet meg a praktikum (a jogi szöveg) nyelvtani értelmezésével.

A jog viszonylag egyik közismert értelmezése szerint nem más, mint a személyek (jogalanyok) viselkedésére vonatkozó, az állam által alkotott, de legalább az állam által elismert és az állam által végső soron kikényszerített, kötelező magatartási szabályok összessége.³⁷ Ebből a jogfogalomból nyomban következik a jog *közösségi* és *relációs* jellege: magatartási szabály, amelynek értelmét az adja, hogy egynél több ember együttműködésére (egymásra hatására) értelmezzük.

A jog közösségi jellegéből azonban még nem következik a nemzet (és a nemzetfogalom) szükségessége. Ennek belátásához beszélünk kell az ál-

34 Balogh: i. m., 42. és kk.

35 Zlinszky János: *Ius publicum*. Osiris, Budapest, 1994, 35, 50. és 207.

36 Erdő Péter: A közjó és a lelkek üdvössége. Adalékok a jogrendek teológiai vonatkozásához. *Magyar Tudomány*, 2011. 5. sz. 558–569.

37 A definíció érvényességét mutatja, hogy a kánoni jog is hasonló megközelítést alkalmaz. Lásd Erdő Péter: *Egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 47. Mi több, az „állami” jog definíciója tulajdonképpen úgy is felfogható, mint a kánoni jogfogalom szűkítése.

lam, mint a jog forrásának³⁸ néhány tulajdonságáról. Ezek közül az első a szuverenitás, vagyis egy adott területen és adott népcsoport fölött ténylegesen és elvileg kizárólagosan gyakorolt (azaz fő-) hatalom, amelyet más hasonló helyzetű hatalomgyakorlók ilyenként elismernek.³⁹ Az állam tehát egy meghatározott népcsoportozáshoz kötődik. Ez a kötődés azonban nem esetleges.

Amennyiben az állam feltétlen ismervének tekintjük az alkotmányosságot,⁴⁰ így annak részeként a népszuverenitás (vagy demokratikus legitimitáció) elismerését, akkor az államot történeti kötöttségű jelenségként kell felfognunk.⁴¹ Ha pedig a legitimitás fogalmát nem az elsődleges szociológiai értelemben használjuk, hanem úgy tekintjük, mint a *jogrend* egészének (és nem egy konkrét politikai helyzet) elfogadottságát, támogatását, akkor nem nehéz belátni, hogy az állam és az azt megalapozó alkotmány (vele pedig a jogrend) legitimitása egybevág a népszuverenitás gyakorlásával. Az alkotmányozás alanya (a szuverenitás forrása) alkotmányoz, ezáltal szükségképpen legitimálja az alkotmányt és az arra épülő állam- és jogrendet.

A fenti okfejtésből további megállapítások következnek. Mindenekelőtt az, hogy lehetetlen egy fennálló alkotmányt, alkotmányos rendet, jogrendet az alkotmányozó alanytól, a szuveréntől függetlenül értelmezni. Maradéktalanul objektív alkotmány, alkotmányos rend és jogrend legfeljebb elméleti konstrukcióként létezhet – és ilyenként persze saját belső törvényszerűségei kutatásának tárgya is lehet. Minden létező alkotmány azonban egy azono-

38 Sőt, a kelsen-i értelmezés szerint egyedüli, minden kötöttségtől mentesen parancsoló forrásának, lásd Kelsen, Hans: *Reine Rechtslehre*. Franz Deuticke, Leipzig und Wien, 1934., magyarul: *Tiszta jogtan*. ELTE, Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.

39 Dezső Márta: A szuverenitás. In Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Osiris, Budapest, 2002, 121–122, 136–138.; Hercegh Géza (szerk.): *Nemzetközi jog*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989, 38–40.; Gombár Csaba: Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá lett. In Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Várnai Györgyi (szerk.): *A szuverenitás káprázata*. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996. 7–8.; Nagy Boldizsár: Az abszolútum vágyáról és a törekény szuverenitásról. In Gombár–Hankiss–Lengyel–Várnai (szerk.): i. m. 227–233.; Vild Éva: A Szentszék és a magyar állam viszonyáról. *IURA*, 13. évf., 2007. 1. sz., 158.

40 Az alkotmányosság értelmezésünk szerint *formailag* a jogrendre vonatkozó alapvető szabályok létét (és érvényesülését), *tartalmilag* pedig az igazságosság elméleti követelményének, illetve a hatalomgyakorlás korlátjául szolgáló szabadságjogoknak és szabadságbiztosítékoknak a szavatolását jelenti. Levezetéséről lásd Patyi András – Varga Zs. András: *Általános közigazgatási jog*. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs, 2012, 31–36.

41 Lásd Varga Zs. András: Alkotmányunk értékei. A fogalmi keretek *Iustum Aequum Salutare*, V. évf., 2009. 1. sz., 89–107. Vö. Gyurgyák: i. m., 16–17.

sítható szuverén alkotmánya, az alkotmányos rend egy azonosítható szuverén alkotmányos rendje, a jogrend egy azonosítható szuverén jogrendje.

Magyarországra vonatkoztatva ez röviden azt jelenti, hogy az Alaptörvény nem pusztán egy pozitív jogi norma, amely mintegy véletlenül irányadó a magyar állampolgárokra, a Magyarországon tartózkodó természetes és itt működő jogi személyekre, hanem ez Magyarország szuverénjének a „saját” alkotmánya.

Ezt a következtetést viszonylag könnyen igazolhatónak véljük fordítva is, a *reductio ad absurdum* módszerével: ha az alkotmányt és a ráépülő jogrendet nem a szuverén „sajátjának” tekintenék, hanem csak a véletlenszerűen az ország területén tartózkodókat kötelező normának, akkor nem talál-nánk magyarázatot arra, hogy ugyanez a jogrend miért köti a nem Magyarországon tartózkodó állampolgárokat. Levezethető – még ha most nem is tudjuk megismételni⁴² –, hogy egyrészt a közösségi jogalanyiség elvetésével a népszuverenitás tana értelmét veszíti, másrészt az állam és a jogrend léte folyamatosan igazolandó lenne, ami képtelenség. Le kell tehát vonnunk azt a következtetést, hogy a történetiségében értelmezett szuverén (nép vagy nemzet) hiányában nincs alkotmányosság, nincs állam, nincs jog. Éppen annyira nincs, mint ahogy az individuum, az ember egyenlő méltóságának elismerése nélkül sem lenne.

Az alkotmányosság keretei között értelmezett jog szintén *sine qua non* összetevője az *igazságosság* követelménye, melynek legelterjedtebb megfogalmazását *Radbruch formulájaként* ismerjük. Eszerint a jog a szuverén parancsa, amely lehet valaki számára igazságtalan, esetleg célszerűtlen vagy más okból „helytelen”, mégis jog, tehát kötelező. Előfordulhat azonban, hogy egy jogi formát öltött szabály az igazságossággal olyan mértékben áll szemben, hogy már nem tekinthető többé jognak. Ez akkor következik be, ha már nem is törekszik az igazságosságra, „*ahol az egyenlőséget, ami az igazságosság magja, a pozitív jogalkotás által tudatosan megtagadják*”.⁴³ Ebben az esetben a törvény már nem pusztán helytelen, hanem a törvény köntöskébe bújttalanság. A formális legalitás tartalmi korlátja tehát a jogalanyok (emberek) egyenlőségére épülő igazságossági követelmény, az emberek *egyenlő méltóságának* elismerése. Enélkül az alkotmányosság és a jogrendje csak a pusztá fizikai hatalmat takaró látszat lehet (miként a nemzet

42 Lásd Varga: Alkotmányunk értékei... Id. kiad.

43 Radbruch, Gustav: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. Idézi Ligeti Katalin: A jogállami büntetőjogról. In Wiener A. Imre (szerk.): *Büntetendőség – büntethe-tőség. A Btk. általános része de lege ferenda*. MTA-JTI, Budapest, Közlemények No.17., 2003, 91.

esetén is tapasztaltuk), a jog alapja nem. Zlinszky megfogalmazására⁴⁴ utalva: a személyi méltóság elismerésének hiányában a normarendszer legfeljebb csak hasonlít a joghoz. A személy természetéből eredő méltóságának elismerése tehát a jog alapvető, *univerzális*, objektív, ugyanakkor nem a saját rendelkezése folytán létező sajátossága – a legalitás szükségképpen követelménye.⁴⁵

A nemzet szolidaritása és az egyén méltósága persze egymás ellen hat, mégis egyidőben kell érvényesülniük (ha a közjog érvényességét fenn kívánjuk tartani). Arányuk, különösen „helyes” arányuk a priori nem határozható meg, de annyi kijelenthető, hogy a két „végpont”, az egyik minőség eltűnése és a másik kizárólagossá válása egyenlő a jog tagadásával. Másként fogalmazva: a jog és a rá épülő *alkotmányos rend egyaránt feltételezi a nemzet és az egyén elismerését, valamint a nemzeti szolidaritás és a személy méltósága közötti feszültséget kiegyenlítő szubszidiaritást.*⁴⁶

IV. TÉTEL: Nemzet és közjogi védelem

Hipotézis: a nemzet sem létezhet (köz)jogi védelem nélkül

Amint láttuk a (köz)jognak szüksége van nemzetre, de ez az állítás fordítva is igaz. Senki nem vitatja, hogy az egyén jogai közül az, amelyet az állam jogként nem ismer el, valójában nem érvényesíthető. A mindenkire kötelező erő, és ennek végső garanciája, az állami kikényszeríthetőség változtatja az egyéni igényt alanyi joggá, tiszteletben tartását pedig magatartási szabállyá. Az el nem ismerés a jog szempontjából közömbössé redukálja az egyéni igényt, a tiltás pedig éppen fordított (azaz nem gyakorolható) magatartási szabállyá változtatja.

44 Zlinszky János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Id. kiad. 15.

45 Végső soron ez nem más, mint a jog természetes kötöttségének elismerése. Kifejtését l. Frivaldszky János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Szent István Társulat, Budapest, 2007, 412–418.

46 A szolidaritás és a személyi méltóság kiegyenlítése a szubszidiaritás segítségével nem újkeletű. Frivaldszky világosan bemutatja, hogy a szubszidiaritás (egyébként szintén természetjogi eredetű) alapelve XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában megjelent értelmezésében az Európai Unió saját alapelvevé vált, és ténylegesen megnyilvánul intézményei napi gyakorlatában (Frivaldszky: i. m., 422–433.). Lásd még: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Id. kiad. 91–96, 107–109. és 111–114. A szubszidiaritás az Európai Unió nemzetek feletti viszonyában úgy jelenik meg, mint a tagállami hűség és az alapszabadságok, valamint az emberi jogok kiegyensúlyozása, lásd Kende-Szücs (szerk.): i. m., 510–520.

Mindez szükségszerűen igaz a nemzethez tartozásra (a „mi” tagságára) vonatkozó igényekre, és részeire is. A saját nyelv használata mint alanyi jog el nem ismerése (vagyis az állam közömbössége) is elegendő ahhoz, hogy a saját nyelvhasználati igényt megfossza jogi természetétől: hiába beszél valaki a saját nyelvét, ha senki más nem köteles érteni azt. A közjogi nemzetként való elismerés hiánya – a jogi közömbösség – részben pótolható lehet, ha az egyének egyesülési joga egyébként elismert. Ez ugyanis olyan egyéni szabadságjog, amelynek gyakorlása már hordoz kollektív jegyeket. Ez mégis csak csökevényes elismertséget jelent, az „*egyesületi nemzet*” legfeljebb a „tag” eljárási jogait biztosító közjogi védelmet élvezhet, de a tagság a legteljesebb mértékben egyéni döntés – a tagnak vannak jogai az egyesülettel szemben, de ha ezekkel nem él, vagy felhagy a tagsággal, akkor az egyesület tehetetlen vele szemben. A tiltás nyilván még egyértelműbb helyzetet jelent: „*tiltott nemzet*” közjogi értelemben egyáltalán nincs, ha pedig valaki mégis megpróbálja létezőnek tekinteni, akkor megtorlást kockáztat.

Az „*egyesületi nemzet*” és a „*tiltott nemzet*” példáiból *a contrario* következik, hogy a nemzet léte feltételezi a saját közjogot. A nemzet önálló állama esetén ez a saját *szuverén közjog*, más államában élő nemzeti kisebbség esetén pedig a többség által elismert rész-közjog, más szóval az állami közjog részét képező saját *autonóm közjog*. Ez a következtetésünk leírja a saját államában élő nemzet (tényként megjelenő, ezért nyilván meg nem kérdőjelezett) „szükségét” a saját közjogra. Hasonlóképpen igazolja a saját állammal nem rendelkező, de nemzetként (pontosabban a többségi nemzethez képest nemzeti kisebbségként) létezni kívánó népcsoport igényét a közjogi autonómiára, mint létének alapjára.

A helyzet valamivel bonyolultabb, ha olyan nemzeti kisebbségről beszélünk, amely más többségi nemzet államában él, és itt is kíván élni, ám van saját nemzeti identitása szerinti állama is (amelyben nemzettársai alkotják a többséget). Ebben az esetben ugyanis a saját közjog szükségessége megduplázódik: létéhez nemcsak a többségi nemzet által elismert autonóm közjogra van szüksége, hanem a saját államban élő „*anyanemzete*” és ennek közjoga általi elismerésre is. A magyar nemzet és más nemzetek között élő részei vonatkozásában állításaink következményei is világosak: Magyarország jogának el kell ismernie közjogi jogalanyként a határain kívül élő magyarokat (nem csak egyénekenként, hanem közösségként is), az érintett más államok többségi nemzetei pedig autonóm közjog létrehozásának lehetőségét kell, hogy biztosítsák. Saját (autonóm) közjogi jogalanyiség nélkül a határon túli nemzetrészek léte bizonytalan vagy tilalmazott. Ugyanez mondható el a magyarországi nemzetiségekre is.

Saját közjog nélkül tehát nemzet és nemzetiség (vagy nemzeti kisebbség) nincs, kitaszított (az anyanemzetéből) vagy jogfosztott (a többségi nemzethez képest). Nemzet és közjog egymás nélkül nem létezhetnek. Ennek a kettős állításnak a fényében lehet és kell megítélnünk a 2010 óta meghozott törvényhozási aktusok közül a legfontosabbakat.

Az első a mindössze néhány – de annál fontosabb – rendelkezést tartalmazó 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről. A törvény mindegyik jogtételét lehetne – és érdemes lenne – elemezni, témánk szempontjából mégis a 3. §-ának első mondata a legfontosabb: *„Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme.”* A rendelkezés ugyanis első alkalommal foglalta törvénybe, ezáltal biztosított kötelező erőt a kulturális értelemben felfogott nemzetnek. Míg ugyanis a politikai nemzet – a már leírtak értelmében – jogdogmatikai szükségszerűség, a kulturális nemzet jogi relevanciája kevésbé kézenfekvő volt a hivatkozott törvény elfogadásáig.

A következő lépést a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi L. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény hozta, amely formailag csak módosító törvény, ugyanakkor megnyitotta az utat a kulturális és politikai értelemben vett magyar nemzet (nemcsak fogalmi, hanem tényleges) közelítése előtt. Úgy rendelkezett ugyanis, hogy a Magyarország határain kívül élő magyarok egyszerűsített honosítási eljárással, magyarországi letelepedés és állampolgársági vizsgakötelezettség nélkül, mindössze a magyar nyelv ismeretének igazolásával honosíthatók. Ennek eredményeként már nemcsak kulturális értelemben, hanem magyarországi letelepedés nélkül jogi értelemben is kötődhetnek a Magyar Államhoz. Röviden: a politikai nemzet részeivé válhatnak.

A nemzeti összetartozás jogi kifejezésének utolsó eleme, záróköve az Alaptörvény, amely egyfelől a Nemzeti hitvallásban – amely a közhiedelemmel szemben rendelkezik normatív, azaz kötelező erővel – vállalja a részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét, másfelől a magyarországi nemzetiségeket is a magyar politikai közösség részének vallja. Az Alaptörvény ugyanakkor a D) cikkében ennél is világosabban rendelkezik úgy, hogy *„Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányza-*

taik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”

Kérdezhető persze, hogy a kedvezményes honosítás lehetőségének megnyitása után mi értelme van a D) cikknek, a válasz azonban nem bonyolult: mindig lesznek olyan magukat magyarnak valló, Magyarország határain kívül élő emberek, akik valamilyen okból nem tartoznak a magyar állampolgárok közé. Az ő számukra a D) cikk biztosítja a Magyarországhoz fűződő jogi kapcsolat minimumát. A D) cikktől függetlenül az Alaptörvény hatálybalépését követően – a másik két hivatkozott törvény folytán – jelentősen csökkent a politikai és a kulturális nemzet közötti különbség.

Azt lehet tehát mondani, hogy az Országgyűlés igen nagy politikai bölcsességről tett tanúbizonyságot, amikor nem feloldani próbálta a kulturális/politikai nemzet dilemmáját, hanem átvágta azt. Olyan egymásra épülő döntéseket hozott, amelyek folytán a különbségtétel jelentős részben gyakorlati jelentőségét veszíti. Kétségtelen, hogy előfordulhatnak olyan jogi helyzetek, amelyek megoldásához továbbra is különbséget kell tenni a két nemzet-értelmezés között. Ehhez azonban nem szükséges annak egyszer s mindenkorra történő rögzítése, hogy az érintett jogszabályi vagy alaptörvényi rendelkezések a kulturális, avagy a politikai nemzetre utalnak-e. Elegendő ezt az egyes konkrét helyzetekben tisztázni. Így már értelmet nyer a korábbi példánk is, miszerint a köztársasági elnök a politikai és a kulturális nemzet egységét is kifejezheti. Hogy mikor melyiket, a konkrét szituáció (eldöntendő kérdés, meghozandó döntés, érintett jogviszony) alapján dönthető el.⁴⁷

Fontos tehát a jog saját értelmezési szabályainak figyelembevétele, de a valóságot nem lehet erőszakkal és minden áron a joghoz igazítani. *Nem lehet nemzetet találni az alkotmány céljaira, csak egy létező nemzetnek lehet alkotmánya.*

47 Ugyanerre a következtetésre jutott más megfontolás alapján Kántor Zoltán is. Lásd Kántor Zoltán: Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet. In Szarka et al. (szerk.): i. m. 80–91.